

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1970.4.01>

J. SAAT

LENINLIKU MAADEKREEDI ELLUVIIMINE EESTIS *

Leninliku maadekreedi elluviimine Eestis algas mõisate ülevõtmisega töörahvale välispoliitiliselt väga ebasoodsas olukorras. Saksa imperialistid olid okupeerinud Saaremaa ja valmistusid tungima Mandri-Eestisse. Detsembris algasid Brestis Nõukogude Venemaa algatusel rahuläbirääkimised Saksamaaga, kuid üsna peagi selgus, et vastane ei taotle õiglast rahu, esitades mitte millegagi põhjendatavaid tingimusi ja hiiglasuuri territoriaalseid nõudmisi.

Selline olukord võimaldas balti parunitel ja nendega sobingusse astunud eesti kodanluse peameestel ähvardada Eesti töörahvast saksa okupatsiooniga ning töötada ränki karistusi neile, kes julgevad mõisnike omandit puudutada. Need ähvardused ei suutnud nõukogude võimu võidukäiku Eestis pidurdada ja töörahvast ära hirmutada, kuid lootus, et «päästjad» on ligidal, julgustas paruneid ja eesti kulakuid, nende käsilasi, vastupanule ning mõisatööliste ja kehtalurahva terroriseerimiseks relvastatud jõukude asutamisele.

Järgnevatel lehekülgedel peatumeги mõisate ülevõtmisel, sellega seoses toimunud võitlusel ja esimestel sammudel sotsialistlike suurmajapidamiste loomisel maal.

*

Mõisate ülevõtmise küsimust Harjumaal valdades arutati maakonna töörahva nõukogu koosolekul 22. novembril 1917 ja otsustati, et «mõisad ja muud suurmaad, mis 26. okt. väljaantud valitsuse dekreedil põhjal rahva omanduseks läinud, tulevad viibimata valla Töörahva Nõukogude kätte üle võtta».¹²⁸ Millal ja kuidas neid üle võtta, sellest lubati valdade töörahva nõukogudele teatada viivitamatult. Samal ajal otsustati pöörduda Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee poole ning paluda teda samme astuda, et ei hävitataks mõisate majapidamisi nendes valdades, kus töörahva nõukogud alles valimata.¹²⁹

Esimese mõisana läks Harjumaal rahva kätte Valtu, mille mõisatöölised algatusel viis Rapla valla töörahva nõukogu täitevkomitee liiget 27. novembril 1917 üle võtsid. Ülevõtmise juures olid abiks ka Harjumaal Täitevkomitee esimees ja viis äsja valitud Valtu mõisa töörahva vanemat, Põllutööriistade, inventari ja masinate poolest oli see mõis üks eeskujulikumaid. Siin olid ka viinavabrik, auruveski, meierei, tuuleveski jne.¹³⁰

A. Künnapuu, Harjumaal saadik 1917. aasta detsembri algul toimunud Eestimaa maatameeste konverentsil, märkis, et Valtu mõis olevat Rapla valla mõisatest olnud kõige revolutsioonilisem, kuna mõisatöölised palgad olid siin kõige närusemad.¹³¹

* Algus «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1970, nr. 2, lk. 167—178, ja nr. 3, lk. 247—262.

¹²⁸ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 447.

¹²⁹ Sealsamas.

¹³⁰ «Tööline» 30. nov. 1917; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 466—467.

¹³¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 485.

Detsembri algul võeti üle Raikküla vallas asuvad Pühatu ja Riidaku mõisad. Pühatu mõisa tööliste ja Raikküla valla maatameeste koosolek, kus valiti mõisa tööraha vanemad ja revisjonikomisjon, toimus 2. detsembril 1917. Järgmisel päeval algas inventari üleskirjutamine. Tööraha vanemad andsid allkirja inventari oma hoole alla võtmise kohta. Nende allkirjad kinnitas valla täitevkomitee. Seejärel võeti üle Riidaku mõis, kus valiti ka tööraha vanemate komitee eesotsas Mart Hamburgiga,¹³² samuti revisjonikomisjon ja puhtuskomisjon. Viimase koosseisu kuulusid ainult naised — Anna Hamburg, Liisa Breiher, Marie Kuutmann.¹³³

Raikküla vallas soodustas mõisate ülevõtmist see, et VSĐT(b)P osakond oli siin asutatud juba kevadel, juunis aga moodustati tööraha nõukogu.¹³⁴

Samal ajal algas mõisate ülevõtmine ka Saue vallas, kuhu Tallinnast saadeti kohalikule töörahvale appi paar punakaartlast. Korrariikmisi siin ei esinenud. Saue valla 12 mõisast oli korralikumaid Saku mõis, kus oli olemas mõningane viljatagavara. Kuid vallas oli ka mõisaid, kus vilja leidus kõigest 6 puuda, mõnes veelgi vähem.¹³⁵

Kose-Ravilas terroriseerisid ja ähvardasid mõisavalitseja ja tema käsilased mõisatöölisi ja rendikohapidajaid, püüdes niiviisi mõisa ülevõtmist takistada. Valitseja kinnitas, et kevadel hakkavat kehtima uued seadused, mille alusel tema «Kiire»-meestega niisamuti võivat teha nagu 1905. aastal.¹³⁶

Kose-Uuemõisa vallas organiseeris mõisate ülevõtmist valla punakaardi ülem H. Teder, kelle salk võttis üle parun Uexküllile kuuluva Kose-Uuemõisa ja seejärel ka Oru, Tuhala ja Tammiku mõisa. Mõisate varandus ja raha võeti üle raamatute järgi ja koostati ülevõtmise aktid. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esimees J. Anvelt tutvus isiklikult ülevõetud Kose-Uuemõisaga, viibides seal kaks päeva.

Kohalikud mõisnikud ja hallparunid olid mõisate kaitseks tööraha vastu Haapsalust kohale toonud reaktiooniliselt mõjustatud eesti soldateid, kuid punakaartlased võtsid viimastelt relvad ära ja saatsid nad oma väeossa tagasi.¹³⁷

Üks tugevamaid VSĐT(b)P maaorganisatsioone asus Lehtse vallas.¹³⁸ Lehtse bolševikud olid asutanud ka punakaardi, kelle abil Lehtse mõis koos Kurge karjamõisaga võeti üle 5. detsembril¹³⁹ ja Tapa mõis 7. detsembril.¹⁴⁰ Mõlemas mõisas valiti viieliikmeline tööraha vanemate nõukogu.

Lehtse mõisas oli 4—5 endise mõisaomaniku isiklikku teenijat, kes ei olnud enam töövõimelised ja said mõisnikult ülalpidamist. Valla täitevkomitee koos mõisa tööraha vanemate nõukoguga otsustas, et neid tuleb mõisal ka edaspidi ülal pidada.

Pruuna mõisat asuti üle võtma 1. detsembril valla täitevkomitee liikmete juuresolekul. Kõigepealt valiti viieliikmeline tööraha vanemate nõukogu. Kui aga mõisarentnik Mühlenilt nõuti arveraamatute, võtmete ja inventari üleandmist, keeldus ta seda tegemast.

¹³² Kodanlikus Eestis võttis M. Hamburg aktiivselt osa ametiühingulisest liikumisest ja Tööraha Ühise Väerinna organiseerimisest.

¹³³ ORRKA, f. R-1296, nim. 1, s.-ü. 35, l. 1, 4; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 482.

¹³⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 489.

¹³⁵ «Maatamees» 7. dets. 1917; ORRKA, f. 1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 114.

¹³⁶ «Tööline» 14. nov. 1917.

¹³⁷ Heinrich Teder, Punakaardi organiseerimine maal ja võitlused sakslaste tulekul. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 415—419.

¹³⁸ Administratiivselt oli Lehtse üks Järvamaa valdu, kuid pärast Oktoobrirevolutsiooni, 12. novembril 1917 avaldas Lehtse valla tööraha üldkoosolek soovi, et nende vald arvatakse Harju maakonna külge ja volitas Johannes Lassi selleks vajalikke samme astuma (vt. ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 3), mida viimane tegigi. Lehtse vald arvati Harju maakonda kuuluvaks. Muide, nii J. Lass kui ka vallasekretär R. Arenschild olid ka isiklikult sellest huvitatud, kuna nad võtsid otseselt osa Harjumaa Tööraha Nõukogu ja tema Täitevkomitee tööst, olles seal vastutavatel kohtadel.

¹³⁹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 505—506.

¹⁴⁰ Sealsamas, lk. 509—510; ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 374, l. 1 p.—4 p. ja 7 p.

Ta ei tunnustanud maadekreedi ega Nõukogude valitsust. Koos valitseja Männiku, kärneri ja kahe kupjaga ähvardas ta relvajõul vastu hakata.

Kontrrevolutsioonilise salkkonna sõnakuulmisele sundimiseks kutsuti kohalikule punakaardile Tallinast appi neli punakaartlast, peale selle saadi kohalikust väeosast viis soldatit. Nüüd alistus mõisnik ja andis relvad ära. Mõned vastuhakkajad Mühleniga eesotsas anti revolutsioonilise kohtu alla.¹⁴¹

Tallinna ümbruskonna mõisaid üle võtmas käinud punakaardisalgla juht jutustab «Eesti Teatajas» olukorrast Harjumaa mõisates. 10. detsembril olevat ta oma salgaga läinud Kurna vallamajja, kus olevat toimunud maatameeste ja väikemaapidajate koosolek. Sealnt olevat punakaartlased läinud kõigepealt Mõigu mõisa, mis kuulus Toompea saksa kogudusele, kuid oli välja renditud Dehiole, ühele baltisaksa mõisnike peamehele. Viimane oli mõisa täiesti ära rüüstanud. Kõik paremad lehmad olid osalt müüdüd, osalt kõrvale toimetatud. Kuna mõisatöölised umbkaudu teadsid, kuhu loomad olid viidud, olevat punakaartlased pärast mõisa tööraha vanemate komitee valimist komitee ühe liikme endaga kaasa võtnud ja läinud loomi otsima. Juba sel päeval olevat leitud 13 lehma ja 1 ratsahobune koos sadula ning tekiga. Peeri mõisa oli viidud 1988 puuda heinu. Igaühelt, kelle juurest Mõigu mõisa loomi leiti, võeti allkiri selle kohta, millal ja missuguse hinna eest ta need oli ostnud. Nende tehingute kohta koostati protokoll, mis esitati revolutsioonilisele tribunalile.

Veidi parem oli olukord vilja ja loomatoidu poolest. Ka oli mõisa kassas raha. Arvati, et mõis suudab uue lõikuseni omadega välja tulla.

Kuid sellega ei olnud Mõigu mõisas veel asjad ühelpool. Mõne päeva pärast ilmus punakaartlaste juurde üks tööraha vanemaid ja teatas, et endine mõisahärra olevat mõisas käinud ja ähvardanud, et tema olevat kahe kuu pärast jälle peremees ja kõik pidavat siis vastust andma. Liikuvat kuuldused, et punakaart olevat maha tapetud¹⁴² ja et nüüd olevat tulemas veel hullemad lood kui 1905. aastal. Mõistagi tekitas see mõisatööliste hulgas teatud segadust. Kaks punakaartlast läksid uuesti Mõigu mõisa, kus nad korraldasid tööliste koosoleku ja selgitasid poliitilist olukorda.

Omamoodi olukord oli kujunenud Sausti mõisas, kus endised mõisateomehed olid kõik kindlusetööle läinud. Mõisa olid jäänud ainult karjane ja tallimees. Ei olnudki inimesi, kellele majapidamise oleks saanud üle anda. Valitsejagi oli ära sõitnud ja oma asetäitjaks jätnud viinameistri. Viimase käest aga ei saadud midagi teada. Mõis oli ka loomatoidu poolest lagedaks tehtud. Kassas leidus vaid 4 rubla 6 kopikat. Kassaraamatut näha ei saadud, sest valitseja oli selle kaasa võtnud. Põlenud veski müüride vahelt tuli arglikult välja töölisnaine. Kui talle teatati, et nüüdsest peale kuulub mõis töörahvale, vaatles ta punakaartlasi kaastundliku pilguga ja arvas, et «meid kõiki võidakse üles puua». Saksa laevad olevatki juba Tallinna all.

Kindlusetööliste abiga valiti lõpuks siingi mõisa tööraha vanemate komitee. Selgus, et suurimaks tühjajutu levitajaks ja mõisahärrade suuvoodriks ümbruskonnas oli Rae valla kirjutaja Kitvelt.¹⁴³

Kurna valla tööraha nõukogu energilise tegevuse tulemusena hakkas nende mõisate majanduslik olukord peagi paranema. Endised mõisavalitsejad, kes ei tahtnud ausalt töötada, tagandati ja uuteks juhtijateks määrati vanemate nõukogu liikmete hulgast kogemustega töötajad. Valla täitevkomitee tegi Harjumaa Tööraha Nõukogule ettepaneku liita need kolm lähestikku asuvat mõisat üheks majapidamiseks.¹⁴⁴

«Eesti Teataja» samas kirjutises on juttu ka Aru valla mõisa ülevõtmisest. See oli üsna korras mõis, kus leidus nii vilja kui ka loomatoitu.

Siinset valitsejat tunti kui tööraha võimu vastast, kes möödunud suvel oli lubanud mõisas selgitustööd tegemas käinud agitaatorid maha lasta. Kuid käsu peale kutsus ta

¹⁴¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 478—479; Otto Malmberg, Lehtse valla punakaardist. Rmt.: Nõukogude võinu eest, lk. 428—429. O. Malmbergi andmeil oli Lehtse valla piirkonnas 10 mõisat ja abimõisat.

¹⁴² Sellega osutas mõisnik parunite ja eesti valgekaartlaste veretööle Püssi mõisas.

¹⁴³ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918.

¹⁴⁴ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 38, l. 7—8.

mõisa tööraha koosoleku kokku. Ise ta vaikis, kuid selle-eest oli ta emand väga aktiivne. Kui viimasel ei läinud korda oma meest komitee liikmekandidaadiks üles seada, siis leidis valitsejaemand, et tema hääled olevat ikkagi otsustav. Ta kuulutas, et ega rahval ei olevatki sellest midagi, kui tema valimistest võtab osa otsustava hääleõigusega. Valitsejaemand seati isegi komitee liikmekandidaadiks, kuid kukutati salajasel hääletamisel siiski läbi. Emand aga ei leppinud sellega, vaid otsis mitmesuguseid vormivigu, et valimisi korrata. Seda tehtigi — isegi mitu korda. Pärast korduvat läbikukkumist jäi ta viimaks vait.

Koosolijad nõudsid, et valitseja kui tööraha vastane ja kahe talu omanik ametist tagandataks. Kuna mõned olid selle vastu, siis korraldati kinnine hääletus, mille tulemused näitasid, et suur enamus oli tagandamise poolt.

Mõisa raamatud koos võtmetega anti tööraha vanemate komitee hoolde. Komitee etteotsa sai mõisa karjatalitaja Landmann, kes oli aktiivne tööraha poolehoidja. Ta paljastas sellegi, mis valitseja oli müünud ja jätnud raamatutesse kandmata. Samuti nõudis ta aru nahkade kohta, mis valitseja oli andnud parkida, kuid nüüd maha salgas.¹⁴⁵

10. detsembril 1917 toimus Ranna mõisa metsavahi juures Muraste ja Ranna mõisa tööliste koosolek nende mõisate ülevõtmise asjus. Valiti viieliikmeline mõisa tööraha vanemate komitee. Senine valitseja Karl Jürgenson otsustati tööle edasi jätta.¹⁴⁶ Kuid 19. detsembril toimunud tööliste koosolek muutis selle otsuse ära ja kohustas Jürgensoni ning Muraste mõisa virtina välja kolima.¹⁴⁷

Kehtna mõisa ülevõtmiseks saatis Harjumaa Tööraha Nõukogu kohalikele töölistele abiks kuuest mehest koosneva Tallinna punakaartlaste salga, kes jõudis kohale 15. jaanuaril. Valiti mõisa tööraha vanemate komitee. Kahel järgmisel päeval võeti üle inventar, 18. jaanuaril kassa ja kontoriraamatud. Mõisakirjutajaks valiti senine kirjutaja Hinzenberg, valitseja Meintok aga tagandati ja kohustati mõisast lahkuma. Lahkuma pidi ka mõisa endine omanik Kubjas, kes tõrkus tööle hakkamast, vallandati.

Mõisakirjutajale Hinzenbergile ja tööraha vanemate komiteele tehti ülesandeks välja arvutada, kui palju on mõisast pärast 1. novembrit varandust välja veetud ja endisele omanikule raha saadetud. Raha otsustati viimaselt tagasi nõuda. Kui ta vabatahtlikult ei oleks olnud nõus maksma, tuli see sisse nõuda revolutsioonilise tribunali kaudu.¹⁴⁸

Keila pastor protesteeris kirikumõisa ülevõtmise vastu, väites, et mõis on talle antud kihelkonna rahva poolt palgaks. Kuigi ta protestile oli koguduse liikmetelt üle 100 allkirja hankinud, võeti mõis ikkagi üle.¹⁴⁹

Järva kandi mõis võeti üle 15. veebruaril 1918 ilma vastupanuta.¹⁵⁰

Esines ka seda, et töölistel, kes olid lasknud endid mõisniku käsilaste poolt ära hirmutada, ei tahtnud mõisat üle võtta ega tulnud koosolekule, kui punakaardisalk mõisa jõudis. Nii saatsid Adila mõisa (Hageri v.) töölistes Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele kirja, milles nad palusid abi mõisa ülevõtmiseks. Samas kirjas tunnistavad nad, et kui mehed linnast Adilas käisid, siis olevat nad kartnud, nüüd aga olevat neil silmad lahti läinud.¹⁵¹ Taoline lugu juhtus ka Kuimetsa mõisas. Kui punakaartlased instruktoriga eesotsas ilmusid mõisat üle võtma, ei tulnud ühtki mõisatöölise koosolekule.¹⁵² Adila ja Kuimetsa mõis võeti üle hiljem, kui nõukogude võim oli neis valdades

¹⁴⁵ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918; Kurna, Mõigu, Sausti, Nabala ja Lehmsa mõisa ülevõtmisest jutustab oma mälestustes ka P. Keimar, Kurna valla Tööraha Nõukogu Täitevkomitee esimees 1917.—1918. a. (Vt. Priidik Keimar, Võitluses tööraha õiguste eest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 430—438.)

¹⁴⁶ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 34, l. 17.

¹⁴⁷ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 290, l. 1.

¹⁴⁸ Sealsamas, s.-ü. 246, l. 1 ja 1 p. Pärast 1. novembrit püüdis Kehtna mõisa omanik Lilienfeldt suurema voori vilja, liha ja muid toiduaineid ning loomatoitu Tallinna toimetada, selle aga konfiskeerisid punakaartlased Tallinna lähedal. («Maatamees» 7. det. 1917.)

¹⁴⁹ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 34, l. 7.

¹⁵⁰ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 241, l. 1.

¹⁵¹ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 459.

¹⁵² Sealsamas, l. 407.

tugevnenud ja seal punakaart asutatud. Kuimetsa vallas tegutses 1918. aasta jaanuari algul juba 26 mehest koosnev punakaardisalk¹⁵³, mistõttu nad mõisa ülevõtmiseks teiste abi enam ei vajanud.

Kloostri vallas asuvad mõisad Kloostri, Ämari ja Põlliküla olid vaid fiktiivselt üle võetud; juhtivat osa etendasid neis ka pärast ülevõtmist mõisniku soosikud.

Kloostri vallas tegi töörahva nõukogu Kloostri mõisa sepale Karl Zimmermannile, kes oli nõukogu liige, ülesandeks mõis üle võtta. Kui Zimmermann 14. detsembril koos soldatitega mõisa läks, seletas valitseja K. Veber, et raamatud olevat Tallinnas. See oli muidugi vale. Töölisi hirmutades sai Veber need oma mõju alla. Kupja ja kiltri kaasabil organiseeris ta mõisa töörahva vanemate nõukogu «valimised» oma tahtmise järgi. Sepp Zimmermanni aga vallandas ta töölt.¹⁵⁴

Ka Ämari mõisas püüdis valitseja A. Gutmann töölisi ninapidi vedada. Nädal pärast Kloostri valla töörahva nõukogu valimist kutsus ta töörahva vanemate nõukogu valimiseks kokku mõisa tööliste koosoleku. Koosolekust võtsid osa ka kutsar, kubjas ja teised, kel ei olnud hääleõigust. Gutmann ise valiti omameeste poolt kassapidajaks. Koosolekul esines ka valla miilitsavanem Reimann (endine urjadnik), kes «ära keelas» igasugused uuendused. Valla töörahva nõukogu korraldusi ja Nõukogude valitsust A. Gutmann ei tunnistanud. Valla töörahva nõukogu otsustas Gutmanni kontrevolutsioonilise tegevuse pärast vastutusele võtta.¹⁵⁵

Põlliküla mõisa omanik von Tritthofki proovis töörahva võimule vastu hakata, kuid oli suunitud alistuma.¹⁵⁶

Et aidata Kloostri vallas mõisate ülevõtmist lõpule viia, saadeti 1918. aasta jaanuari keskkel Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee korraldusel Tallinnast kohale punakaartlaste salk Johannes Velbergi juhtimisel.¹⁵⁷

Habersti mõisas valiti töörahva vanemate nõukogu, kirjutati varandus üles ja alustati ülevõtmisakti koostamist, kuid ülevõtmist ei saadud lõpule viia, sest valitseja Federmann kadus jäljetult koos aidavõtmega ning aitades olev vili ja muu varandus jäigi arvele võtmata.¹⁵⁸

Tallinna punakaartlane Juhan Soans, tuntud Eesti töölisliikumise tegelane, käis maadekreedi ellu viimas Harju maakonnas.¹⁵⁹ Tema salk koos kohalike maatameeste ja väike- ja aripidajate esindajatega võttis üle Nissi kirikumõisa ning Nurmeme, Lehetu, Muna-laskme ja Riisipere mõisa.¹⁶⁰

Tänu Tallinna punakaartlaste abile arenes mõisate ülevõtmine Harjumaal kiiresti. Harjumaal Töörahva Nõukogu Täitevkomitee esimees Maria Ehder-Ježova meenutab oma mälestustes: «Lühikese ajaga loodi töörahva nõukogud kõikides Harjumaal valdades ja samuti võeti peaaegu kõik mõisad üle.»¹⁶¹

*

Järvamaal algas mõisate ülevõtmine kõigepealt Järva-Jaanis ja selle ümbruskonnas, kus oli tugev VSDT(b)P organisatsioon. «Tööline» kirjutas oma juhtkirjas «Revolutsioonitöö maal algab»: «Järva-Jaani maatamehed ja väikemaapidajad on juba mõisate ülevõtmisele asunud. Nad on seal vallakomiteed ja mõisakomiteed valinud, kes on teostanud

¹⁵³ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 67, l. 23—24.

¹⁵⁴ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 467.

¹⁵⁵ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 614.

¹⁵⁶ «Eesti Teataja» 28. dets. 1917.

¹⁵⁷ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 240.

¹⁵⁸ «Eesti Teataja» 14. veebr. 1918.

¹⁵⁹ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 270, l. 1—2.

¹⁶⁰ Sealsamas; H. Saarniit, Mõisate ülevõtmisest Eestis leninliku maadekreedi alusel. Tõid EKP ajaloo alalt II. Tallinn, 1966, lk. 30.

¹⁶¹ Maria Ehder-Ježova, Kangelasliku võitluse ajajärk. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 59.

rea uuendusi. Ümbruskonna mõisad on rahva omanduseks tunnistanud ja nende üle kõige eeskujulikum kontroll sisse seatud.»¹⁶²

Ülevõtmine aga ei toimunud siin kaugeltki ilma vastupanuta.

22. novembril läksid kaks Võhmuta valla töörahva nõukogu liiget Orina mõisat üle võtma. Töölise koosolek, kus maadekreet ja juhendid ette loeti, korraldati parun Schillingi söögitoas. Koosolekule tuli ka parun ise ja püüdis kokkutulnuid tõlgi kaudu veenda, et nad talitavat omavoliliselt. Sellele vastates rõhutas täitevkomitee liige Suurkivi, et mõis on kuulutatud rahva omandiks valitsuse dekreediga põhjal ja seepärast ei ole siin tegemist mingisuguse omavoliga. Koosolekult lahkudes soovis parun töölilistele «õnne»: tema olevat iga aasta mõisale juurde maksnud, katsugu töölised nüüd paremini elada. Pärast vanemate nõukogu valimist võeti üle mõisa kontor.

Veel samal päeval läksid valla täitevkomitee liikmed parun Rosenile kuuluvasse Karinu mõisa, mis oli suurem ja jõukam kui eelmine (põldu oli siin 500, Orinas ainult umbes 300 tiinu). Parun palus telefoni teel endale naabermõisas asuvast sõjaväeosast «röövikute vastu» kaitset. Soldatid tulidki kohale, kuid nähes, et tegemist ei ole röövimise ja korrariikumise, ühinesid nad töölilistega ja võtsid isegi koosolekust osa. Siingi toimus koosolek paruni söögitoas. Valiti töörahva vanemate nõukogu ja mõis võeti üle.

Järgmisel päeval võeti tööliliste valitsemise alla Säliliküla mõis. Võhmuta mõis, kus töörahvast oli hirmutanud eesti polgu mustsajaline ohvitser Ilves, jäi esialgu üle võtmata. Hirmutatud töörahvas arvas, et «enne Asutavat Kogu maad tarvis ei ole».¹⁶³ Samal ajal püüdis keegi Bachmanni-nimeline isand moonamehi veenda, et mõisaomanik kui majapidamise juht ja «peaagronoom» tuleks mõisa alles jätta. See kavatsus aga õnnestus nurja ajada.

Energilist organiseerimis- ja selgitustööd Järva-Jaani mõisatööliliste ja maatameeste hulgas tegi kohaliku VSĐT(b)P organisatsiooni juht A. Veliszinsky.¹⁶⁴

Laupa mõisa (Särevere v.) töölised palusid mõisa ülevõtmiseks abi Järvamaa Töörahva Nõukogult. 13. detsembril jõudsidki appi tulnud kuus punakaartlast Laupa mõisa. Valitseja juhatas nad kütmata ruumi väljakäigukoha kõrval, kus õhk võimatult raske oli. Mitmekordse nõudmise peale avati neile viimaks üks härrastetuppa. Järgneval päeval ei lubanud valitseja tööliliste koosolekut korraldada ja nõudis punakaartlaste lahkumist. Kui need seda ei teinud, tõi ta kohale trobikonna 2. eesti polgu soldateid ja eraisikuid, kes hakkasid punakaartlasi söimama ja kordasid nõudmist. Kuna ülekaal oli vastase poolel, otsustasid punakaartlased lahkuda. Teel raudteejaama avati metsast nende pihta tuli.¹⁶⁵

Kuna Särevere valla töörahva nõukogu oli detsembri lõpul veel valimata,¹⁶⁶ läks Laupa ja Särevere mõisat korda üle võtta alles järgmise aasta jaanuaris, kui töörahva võim maakonnas oli tugevnenud. 16. jaanuaril 1918 saatis VSĐT(b)P Eestimaa Komitee Büroo siinsetele mõisatöölilistele abiks 20-mehelise punakaardisalgaga Aleksander Mäega eesotsas.¹⁶⁷

Kapu mõisas võimutsesid mõisahärra käsilised Resche ja Lumi, kes oma hirmujutudega töölisi terroriseerisid. 10. jaanuaril teatas «mõisatööliliste esindaja» Lumi Särevere valla töörahva nõukogu koosolekul, et kui keegi nõukogu liikmetest peaks end mõisas näitama, siis lastavat sellele «kuul kesse». Mõisa majapidamises valitses ääretu korralagedus. Valla töörahva nõukogu palus Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteed samme astuda, et revolutsiooniline tribunal mõisateenija Lume ja valitseja Resche vastutusele võtaks.¹⁶⁸

Nõmmküla valla töörahva nõukogu otsustas 27. novembril valla piirides asuvad Koigi, Roosna, Karkuse, Nõmmküla, Saiakopli, Järvajõe, Uudeküla ja Tamsalu mõisad üle võtta.

¹⁶² «Tööline» 27. nov. 1917.

¹⁶³ «Eesti Teataja» 30. nov. 1917.

¹⁶⁴ Aleksander Veliszinsky tapsid saksa okupandid 1918. aasta märtsi algul Tapal.

¹⁶⁵ «Tööline» 18. det. 1917.

¹⁶⁶ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 549.

¹⁶⁷ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 237.

¹⁶⁸ «Eesti Teataja» 19. jaan. 1918.

Igasse mõisa saatis nõukogu oma esindajad, kel oli volitus mõisaomanikke vastupanu korral arreteerida. Kohalikku miilitsat kohustati töörahva esindajaid abistama. Niisuguses olukorras ei julgenud mõisnikud vastupanu avaldada ja 30. novembriks oli mõisate ülevõtmine lõpetatud. Mõisad jäeti igas mõisas valitud töörahva vanemate nõukogu hooldamisele.

Enamasti oli mõisate majapidamine korras, kuid kohati oli seda sihilikult püütud laostada, ära vedades vilja, loomi ja muud varandust. Töö mõisates jätkus takistamatult.

Et ära hoida korratusi ja riisumisi, pandi ametisse öövahid. Valla töörahva nõukogu otsustas kõigis ülevõetud mõisates põhjaliku revideerimise ette võtta, milleks valis vastavad komisjonid. Leiti, et tuleb palgata asjatundja instruktor, kes mõisates oleks abiks korraliku majapidamise sisseseadmisel. Metsalaastamisele otsustati kohe lõpp teha.

Et tõhustada poliitilist selgitustööd mõisatööliste hulgas, kavatseti igasse mõisa üks eksemplar «Töölis» tellida ja igal laupäeval pärast töö lõppu mõisatööliste koosolek ära pidada, kus vanemate nõukogu oma tegevusest pidi aru andma. Vale ja laimu levitajate vastu nõuti karmide abinõude rakendamist.¹⁶⁹

Väätsa vallas, kus oli olemas VSDT(b)P organisatsioon, võeti V ä ä t s a mõis 13.—14. detsembril üle rahulikult, ilma vastupanuta.¹⁷⁰

27. detsembril 1917 arutas Järvamaa Töörahva Nõukogu oma Täitevkomitee tegevusaruannet, sealhulgas ka maadekreedi elluviimise käiku. Selgus, et Järvamaal avaldasid mõisnikud ja kulakud nõukogude võimule eriti visa vastupanu, kasutades oma võimu toena Paides asuvat eesti väeosa.

Mäo vallas, nagu valla esindaja teatas, olid M ü n d i, M ä o ja P r a n d i mõis juba rahva kätte võetud. P a l u mõisa ülevõtmist aga takistasid eesti väeosa soldatid, kes olid Paidest mõisnike vara kaitseks kohale toodud.

Esna valla saadik teatas, et neil on pooled mõisad üle võtmata, kuid ka ülevõetud mõisafes valitsevat veel vana kord: isandad istuvat pukis, oma endistes ametites. K o d a s e m a mõisat oli novembris tugevasti rüüstatud, vili ja loomad olid maha müüdnud ja saadud raha omastatud. Töölistel läks siiski korda mõis enda kätte võtta ja seal kindel kord maksma panna.

Alliku vallas oli neli mõisat üle võtmata. Kõik nad olid suuremal või vähemal määral rüüstata saanud. Alliku mõisast näiteks oli ära viidud 29 siga ja 12 lehma. Saadik avaldas soovi, et mõisate ülevõtmiseks saadetak appi instruktoreid ja punakaardiväelasi.

Parem olukord valitses Koigi vallas, kus kõik kuus mõisat oli üle võetud. Valla töörahva esindaja sõnade järgi oli neis kord eeskujulik ja asjaajamine toimus viisipäraselt.¹⁷¹

Detsembrikuu lõpul likvideeriti Järvamaal vana kodanlik maakonna valitsus lõplikult ja Järvamaa Töörahva Nõukogu muutus ainsaks võimuks maakonnas. Nüüd tehti lõpp ka mõisnike vastupanule. —

*

Jutustades mõisate ülevõtmisest L ä ä n e m a a l, märgib väikemaapidaja Jaan Aas, et pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu olevat esialgu tekkinud ärev ooteaeg. Mõisnikud olevat kasutanud seda ja põgenenud linnadesse, võttes kaasa raha ja muud vara niipalju kui suutsid. Mõisnike käsilased aga olevat jäänud kohale ja teinud kõik selleks, et veel päästa, mis päästa annab. Valitsejad olevat saatnud parunite käsu järgi linna loomi ning vilja- ja heinakoormaid.

Niisuguses olukorras tuli mõisate ülevõtmisega rutata, sest muidu oleksid suured majapidamised vastu kevadet täielikult laostunud. Töö mõisates seisis peaaegu täiesti.

¹⁶⁹ «Eesti Teataja» 5. det. 1917; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 508—509.

¹⁷⁰ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 385, l. 2.

¹⁷¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 548—550.

Pärast Märjamaa valla tööraha nõukogu valimisi asuti siin Tallinna tööliste ja ühe madrase kaasabil mõisaid üle võtma.

Ülevõtmist toimetas komisjon täpselt eeskirjade järgi. Ta tutvus põhjalikult mõisate raamatupidamise ja majandusliku olukorraga. Aitades mõodeti vili üle ja järgmise aasta seeme pandi kõrvale. Mõisaid jäeti valitsema kolmeliikmelised mõisa tööraha vanemate komiteed, kuhu valiti aktiivsemaid töölisi. Komiteede kohuseks jäi tööde juhtimine ja järelevalve, et kõik tööd tehtaks õigeaegselt ja korralikult. Ülesanded olid üsnagi keerulised ja kõik komiteed ei tulnud nende lahendamisega alati toime, mistõttu palju küsimusi jäi valla tööraha nõukogu lahendada.¹⁷²

Velise valla tööraha nõukogu esimehe Jüri Oviiri aktiivsemateks abilisteks mõisate ülevõtmisel olid kehvtalupojad Aleksander Rebane, Mihkel Kornak ja Kustas Virbel.

Esimene neist oli alles mõni kuu tagasi sõjaväest koju lastud. Ta oli eestvedajaks Pärdu mõisa ülevõtmisel. Parun vastu hakata ei julgenud ja oli kolinud Pärnu. Tema asemikuks jäänud virtin andis võtmed üle pikema jututa. Töölised ja teomehed aitasid A. Rebasel kiiresti ülevõtmisega toime tulla. Moodustati mõisa tööraha vanemate komitee, kuhu teiste hulgas kuulusid vennad Hendrik (tallimees) ja Ants Kikajon (kutsar). Seejärel võeti üle Valgu, Kosti, Velise ja Orgita mõis. Igas neis valiti 3—4-liikmeline tööraha vanemate komitee. Vastuhakkamisi ei esinenud.¹⁷³

Lihula mõisa ülevõtmine toimus 15. detsembril mõisatööliste aktiivsel osavõtul¹⁷⁴ Kloostri mõis (Kirbla v.) oli juba varem üle võetud ja tööraha vanemate komiteegi valitud, kuid komitee esimeheks oli sattunud mõisa kubjas, mõisniku käsilane. Kasutades oma ametikohta, oli ta omavoliliselt parun Fersenile Haapsalusse viinud 2 koormat mõisa varandust. 15. jaanuaril 1918 valiti vanemate komitee ümber, kubjas aga otsustati anda revolutsioonilise kohtu kätte. Parun Fersenil toatüdruk, kes 1905. aastal oli üles andnud toapoiss M. Kondi, kelle karistussaklased hiljem maha lasksid, arreteeriti.¹⁷⁵

Ka Kullamaa vallas, kus oli neli mõisat ja üks kirikumõis, olid mõisatöölised ja teenijad ära hirmutatud, seda enam et vallas tegutses kulakutest koosnev valgekaartlaste salk. Mõisatöölised saadeti appi kuueliikmeline punakaartlaste salk eesotsas Aleksander Ööpikuga. Appitulijad olid kaasa kutsunud ka mõned soldatid.

Enne punakaartlaste päralejõudmist olid hallparunid Kullamaa mõisa töölisi «hoiatanud», et soldatid tulevad loomi röövima. Hirmunud inimesed olidki oma loomad ära peitnud, sead mõnel pool isegi elutuppa toonud. Mõisa loomad aga olid vallavanem, kirjutaja ja hallparunid enda juurde viinud. Kui neilt selle kohta seletust nõuti, siis väitsid nad, et loomad olevat ise nende juurde tulnud. Veendunud, et punakaartlased toimivad seaduse järgi ja astuvad vastu igasugustele korrariikumistele, rahunesid töölised ja mõis võeti üle.¹⁷⁶

Viimane aeg oli Palivere mõisa ülevõtmiseks, sest mõisnik oli juba jõudnud umbes 25 000 rubla eest varandust maha müüa. Tallinna tööline, kes kohapealsele rahvale oli appi sõitnud, jutustab: «Hommiku vara, kui sinna jõudsin, olid koolimajas juba uudishimulised koos, kes tahtsid oma silmaga näha, kuidas saks mõisa vabatahtlikult üle annab. Kella 10 paiku läksime mõisa, nii et mõisatöölised olid juba kokku tulnud. Kuni hilja õhtuni kulus aeg inventari üleskirjutamiseks. Meeleolu oli kõigil pühapäevakohane. Õhtul oli valla tööliste ja väikemaapidajate ühine koosolek, kus tervitati Nõukogude valitsust...

Õhtul äratuleku eel oli väike vahejuhtum valitsejaga, kelleks oli siin suurkohaomanik Markus. Pärast inventari üleskirjutamist tahtis ta ka oma «pesa» päästma minna, kartes, et «Kiire»-mehed võtavad viimati temagi varanduse ära. Ta käskis endale hobuse ette

¹⁷² Jaan Aas, Nõukogude võimu kehtestamine Märjamaal. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 449—453.

¹⁷³ Jüri Oviir, Meie võitlus pole olnud asjatu. Sealsamas, lk. 400.

¹⁷⁴ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 404, l. 2, 3 p. ja 4. Lihula kirikumõisa ülevõtmise kohta ei ole kindlaid andmeid.

¹⁷⁵ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 613.

¹⁷⁶ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1929, nr. 10, lk. 42—45.

rakendada, kuid teomees vastas, et ta seda ainult vanemate nõukogu loal võib teha. Siis otsustas valitseja parem juba jala minna.»¹⁷⁷

Läänemaal püüdsid mõisnikud ja hallparunid mõisate ülevõtmist takistada Haapsalus asuva 1. eesti polgu reaktsoonilise juhtkonna abil. Tagaverre mõisa ülevõtmisel oligi kokkupõrge selle polgu soldatitega, keda parun oli kutsunud «mõisa kaitseks». Kohale oli tulnud ka endine kodanlusaegne Lääne maakonna valitsuse esimees A. Saar, kes soldateid vastuhakule ässitas ja mõisateenijaid manitses, et mõisat ei tohtivat punaste kätte anda. Kuna valla tööraha esindajail relvi ei olnud, siis jäigi mõis seekord üle võtmata, kuni hiljem vallas punakaart organiseeriti.¹⁷⁸

Haapsalu lähedal juhtis mõisate ülevõtmist bolševik Aleksander Jea, kes oli Tallinnast kohalikule töörahvale abiks saadetud. Oru mõisa ülevõtmisega ei tulnud ta algul toime, kuna sinna oli mõisniku ja tema vara kaitseks kohale käsutatud 1. eesti polgu soldateid. Ohvitser ei lasknud mõisat mingil tingimusel üle võtta. A. Jea pöördus abi saamiseks Palivere valla täitevkomitee poole. «Kogusime umbes paarkümmend punakaartlast kokku,» jutustab Palivere täitevkomitee esimees V. Kersa, «istusime regedele ja sõitsime sinna. Keskkõõ ajal piirasime mõisa sisse, tungisime järsku peale ja vangistasime ohvitseri, ilma et ta vastu oleks saanud hakata. Sellega oli ka soldatite vastupanu murtud. Sel ööl panime seal kandis veel läbiotsimisi ja valgete kinnivõtmisi toime.»¹⁷⁹

Vigala vallas hakkas Sääla mõisa ülevõtmisel vastu mõisarentnik A. Tamberg. Ta deklareeris, et ei tunnusta Nõukogude valitsust, söimas mõisa töölisi ja teenijaid ning tõrkus ülevõtmise kohta allkirja andmast. Ta otsustati anda revolutsioonilise kohtu alla.¹⁸⁰

Uue-Virtsu ja Massu mõisa ülevõtmise takistamiseks kasutasid mõisnikud ja kodanlased poliitiliselt väheteadlikke kasakaid, kellega punakaartlastel 15. detsembril tulevahetus tekkis. Aktiivne nõukogude võimu vastane oli ka Massu vallakirjutaja Valge, kes andis mitmesugustele kontrrevolutsioonilistele elementidele välja lubasid Haapsalust 1. eesti polgust püsside saamiseks.¹⁸¹

Üldiselt edenes Läänemaal mõisate ülevõtmise aeglaselt. Maakonna Tööraha Nõukogu koosolekul 14. jaanuaril 1918 andsid saadikud aru mõisate ülevõtmise senisest käigust. Selgus, et Saulepa vallas olid kõik mõisad veel üle võtmata, Passlepas oli üle võetud ainult üksainus mõis. Mitu mõisat oli saanud raskesti kannatada rüüstamise tagajärjel.¹⁸²

*

19. ja 20. detsembril 1917 arutati mõisate ülevõtmise käiku maakonnas Pärnu Nõukogu ja Pärnumaa Tööraha Nõukogu konverentsil. Selgus, et enamasti olid mõisad alles mõisnike käes, sest paljudes valdades tegutsesid veel vanad vallavalitsused, punakaart aga oli asutamata. Mõisate ülevõtmisel avaldasid mõisnikud ja nende käsilased siin tugevat vastupanu, samal ajal aga suhtusid tööraha vanemate nõukogud ja komiteed mõnedes mõisates oma ülesannetesse loiult. Mitmed saadikud rõhutasid, et Pärnust ja teistest keskustest tuleks valdadesse saata asjatundjaid, kes mõisate ülevõtmise ja majandamise küsimustes võiksid mõisakomiteedele nõuga abiks olla.

¹⁷⁷ «Eesti Teataja» 23. dets. 1917.

¹⁷⁸ Villem Kersa, Palivere punakaardisalgaga tegevusest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 486—487.

¹⁷⁹ Sealsamas, lk. 487.

¹⁸⁰ «Eesti Teataja» 29. dets. 1917.

¹⁸¹ «Tööline» 20. dets. 1917; «Maatamees» 21. dets. 1917.

¹⁸² Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 609—610. Läänemaa tööraha esindajate aruanded olid vastukäivad. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu ülemaalisel koosolekul 28. detsembril 1917 teatas Läänemaa saadik, et kõik mõisad on läinud nõukogude kätte. (Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 617.)

Maaküsimuses otsustas koosolek toetada Tallinnas 3. ja 4. detsembril 1917 toimunud Eestimaa maatameeste konverentsi resolutsiooni.¹⁸³

Mõisate ülevõtmise küsimust arutati ka Pärnumaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee koosolekul 19. detsembril 1917, kus valdade esindajad andsid aru kohapealsest olukorrast.¹⁸⁴

5. jaanuaril 1918 võeti üle Abja mõis, mis oli maakonnas suurim ja üldse suuremaid Eestis. Kuna mõisa omanik Stackelberg organiseeris ülevõtjatele vastupanu, tuli kasutada punakaartlaste abi. Parunil oli hirmujuttude abil korda läinud tööliste valvsust nõrgendada, mis tal võimaldas mõisat tugevasti rüüstata. Mõisa kassa oli täiesti tühjaks tehtud.¹⁸⁵

Tori mõisat ei julgenud mõisatöölised esiotsa üle võtta, sest mõisavalitseja Toots ja loomaarst Margk organiseerisid kontrrevolutsioonilist salka ning lubasid ülevõtjatele kirveste ja kaigastega vastu astuda. Härra Margk käis isegi Pärnu kontrrevolutsionäridelt abi nõutamas. Ta tuli küll tagasi üksinda, kuid hooples suure suuga, et Saksa sandarmid marssivat juba järgmisel päeval alevisse ja panevat maksta «kindla korra».¹⁸⁶ Põllutööinstruktor M. Schäfer teatas Pärnu Maakonna Täitevkomiteele, et Tori mõisa valitseja Toots ja loomaarst Margk on toonud talle näha mõisa aida- ja kassaraamatud. Tema arvates olid need võltsitud ja ümber kirjutatud, sest kiri oli kaunis värske. Ka oli temale teatatud, et Toots ja Margk ässitavat rahvast üles nõukogude võimu vastu. Ta pani ette nad Pärnusse toimetada ja üle kuulata.¹⁸⁷

Karksi mõisa ülevõtmine toimus ilma vahejuhtumiteta. Ülevõetud varanduse kohta koostati nimekiri. Kassas oli 6160 rubla ja metsavalitsuselt saadi veel 3802 rubla. Valiti tööraha vanemate komitee.¹⁸⁸

Üle võeti ka Polli mõis, mis rahaliselt oli täbaras olukorras.¹⁸⁹

Häädemeeeste kroonumõisas toimus tööliste koosolek 28. detsembril. Mõisarentnik Anna Berzin kurtis, et tema poeg olevat sõjaväeteenistuses, tema ise aga on vana, mistõttu tal ei ole võimalik mõisat korralikult pidada. Ta palus seepärast, et mõisatöölised oleksid talle abiks. Koosolekul valiti viieliikmeline tööraha vanemate komitee, kelle koosseisu kuulus ka Anna Berzin.¹⁹⁰

Tõstamaa mõisast kirjutati «Töölisele», et seal näib veel maksvat täiesti isevalitsuslik kord. Mõisavalitseja on poole aasta rendi sisse nõudnud, hoolimata täitevkomitee keelust. Ta olevat rentnikele ütelnud: «Kui te tänavu ei maksa, siis palute tuleval aastal põlvilil!» Mõisa loomad aeti Pärnu, kus nad ära peideti. Kartulid on üles võtmata.¹⁹¹

«Eesti Teataja» tõi sõnumi ka Enge ja Põõravere mõisast, milles räägitakse suurest hävitustööst neis. Palju mõisate inventarist oli hiljuti ära müüdnud. Ümberkaudseid elanikke käis seal rohkesti üht-teist ostmas. Hale oli näha, kuidas Põõravere mõisa eeskujulik kari vaheltkauplejatele-lihunikele maha müüdi ja noori elujõulisi loomi teel tapma hakati. Ka seemnevilja oli tahetud ära müüa. Siis aga astus kohalik töörahas vahele ja pani rüüstamise seisma.

Kõik see võis sündida selle tõttu, et valla tööraha nõukogu oli passiivne ega kelates-tanud mõisates tööliskontrolli.¹⁹²

17. jaanuaril 1918 tulid Jõõpre valla tööraha nõukogu liikmed Jõõpre mõisa, et see üle anda mõisa tööraha vanemate komiteele, kes oli alles hiljuti valitud. Mõisa esi-

¹⁸³ I. Vaiman, Inimesed, sündmused, aastad, Mälestusi. Tallinn, 1963, lk. 65.

¹⁸⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 531–533.

¹⁸⁵ Sealsamas, lk. 531.

¹⁸⁶ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918.

¹⁸⁷ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 35.

¹⁸⁸ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 214, l. 1 ja 2.

¹⁸⁹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 531.

¹⁹⁰ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 4, l. 11.

¹⁹¹ «Tööline» 23. dets. 1917.

¹⁹² «Eesti Teataja» 14. veebr. 1918.

dajana oli kohal valitseja Jaan Soober. Ülevõtmisel selgus, et puudub mõisa kaart, mille tõttu maade suurus jäi teadmata. Mõisa majapidamises valitses korralagedus, põllud olid kolm aastat söötis olnud, sõnnik välja vedamata. Leiti, et niisuguses olukorras on mõisat ühiselt võimatu harima hakata ja et parem oleks maa tükikaupa välja jaotada. «Ja et meil siin, Jõõpres, palju saunamehi on,» öeldakse ülevõtmisprotokollis, «ja ka niisuguseid, kes mineval aastal väikesel määral Jõõpre toitluskomitee käest maad rentisid, sellepärast otsustas Jõõpre mõisa ja Jõõpre valla töörahva nõukogu siiski mõisa üle võtta, ja et toidupuudus suur on, siis kevadel võimalust mööda maad välja anda vilja mahategemiseks eeskätt niisugustele inimestele, kellel maad ei ole või kellel seda vähe on.»¹⁹³

Ka R ä ä m a mõis oli vaheltkauplejate kaudu tükikaupa ära müüdüd.¹⁹⁴

P u s t u s k i mõisa ülevõtmisel selgus, et mõisa kassast oli mõisnikule parun Stackelbergile veel pärast 1. novembrit 20 000 rubla välja antud.¹⁹⁵

*

Mõisate ülevõtmisest T a r t u m a l jutustab oma mälestustes Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee liige Karl Riipus, kes tollal oli Tartu tagavara-pataljoni soldat ja võttis aktiivselt osa bolševike loosungi «Mõisnikud mõisast välja, maa rahva kätte!» elluviimisest. Selle ülesandega läks Tartu Täitevkomitee volitusel mitu eesti soldatite salka organisaatorite juhtimisel maale mõisaid üle võtma.

Esimeste hulgas sõitis maale K. Riipus koos J. Pillau, A. Possoli ja P. Peeboga. See toimus 1. detsembril 1917. Oli ka viimane aeg, nagu märgib Riipus, sest mõisnikud vedasid suure kiiruga oma varandust välja. Maatamehed ja mõisatöölised ei suutnud nende laostavat tegevust tõkestada ning palusid linnast abi.

K. Riipus tegutses oma grupiga maal kogu detsembri- ja jaanuarikuu, võttes ühtekokku Tartu maakonnas ja lähedal asuvates Viljandimaa valdades üle umbes 30 mõisat. Tartumaa mõisatest mäletab ta suurematena K o n g u t a t, V a l g u t a t, R a n n u t, R õ n g u t, A r u.¹⁹⁶

«Meie tegevus algab alati sellega,» jutustavad Riipus ja Pillau, «et me mõisa töölised mõisaomaniku ruumidesse — suurde saali kokku kogume, sellega rahva meeoleolu ülendades.»¹⁹⁷

Pärast mõisa töörahva vanemate nõukogu valimist, kes mõisa juhtimise enda kätte võttis, võeti kohe otsus vastu, et mõisnik päeva või kahe pärast peab mõisast lahkuma.

Detsembri keskpaiku läks korda paljudes valdades valida valla töörahva nõukogud, kes hakkasid viivitamatult mõisaid üle võtma.¹⁹⁸ Tartu Maakonna Töörahva Nõukogu koosolekul 14. detsembril 1917 teatasid valdade esindajad, et mõisate ülevõtmine toimub kõige ägedama klassivõitluse olukorras.

Detsembri algul kaebasid Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule V a n a - K u u s t e, R e b a s t e ja R e o l a mõisa töölised, et neis Vana-Kuuste vallas asuvates mõisates on mõisaomanikud alustanud oma majapidamiste laastamist. Täitevkomitee saatis komisjoni asja uurima. Leiti, et tööliste kaebus on põhjendatud ja et laastamisele saab lõpu teha vaid täieliku tööliste kontrolli kehtestamisega. Kõigis neis mõisates valitigi töölistest koosnevad kontrollkomisjonid, kes võtsid majapidamised enda järelevalve alla.¹⁹⁹

¹⁹³ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 5, l. 14.

¹⁹⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 532.

¹⁹⁵ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 36.

¹⁹⁶ Karl Riipus, Sotsialistliku polgu asutamisest Tartu. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 241.

¹⁹⁷ «Eesti Teataja» 2. jaan. 1918.

¹⁹⁸ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 518, 519, 521.

¹⁹⁹ «Tööline» 7. dets. 1917.

Hoogsalt edenes mõisate ülevõtmine mõisatööliste aktiivsel osavõtul Kaagjärvel.²⁰⁰

5. detsembril toimus Valguta valla töörahva nõukogu ja samanimelise mõisa töörahva vanemate nõukogu ühine koosolek. Valla töörahva nõukogu oli 30. novembril otsustanud mõisa üle võtta, kuid mitte varem, kui J. Seer saabub Tallinnast maatameeste konverentsilt tagasi ja toob juhtnõore.

5. detsembril naasiski Seer ja mõis otsustati järgmisel päeval üle võtta. Siis aga saadi juhtumisi teada, et paar isikut Valguta mõisat juba üle võtavad. Selgus, et need olid Tartu Täitevkomitee liikmed K. Riipus ja J. Pillau. Nad olid mõisa töörahva koosoleku kokku kutsunud, maadekreedi ette lugenud ja töörahva vanemate nõukogu valimised korraldanud. Peale selle olid Riipus ja Pillau kontoriraamatud ühes kontori inventariga ning kõik aitade, tallide ja muud tarvilikud võtmed von Sieversilt ära võtnud ja töörahva vanemate nõukogule üle andnud. Mõisa ülevõtmist takistada ei püütud.

Sama päeva õhtul kutsus valla täitevkomitee mõisatööliste koosoleku uuesti kokku. Seal päriti mõisaametnikelt, kas nad tahavad uutes oludes tööle jääda. Kõik vastasid jaatavalt. Ainult valitseja kohusetäitja Herbert Schrenk otsustati tagandada.

Edasi selgus, et kassa- ja inventariraamat puuduvad. Mõisa omanik Sievers seletas, et need olevat Tartus. Ta otsustati seni kodusesse aresti jätta, kuni raamatud on mõisa tagasi toodud. Need saabusidki 8. detsembril ja Sievers ühes perekonnaga lahkus mõisast järgmisel päeval.²⁰¹

«Eesti Teatajale» kirjutati Tartumaalt, et ka Muri, Vissi ja Voitka mõis olid rahva kätte võetud, nagu sõnumis-öeldakse, «ilma sarveta, vileta ja suurtükimürinata». Hoolimata «Postimehe» hirmutamisest ja kisast, olid nende mõisate töölised väga agarad ja võtsid mõisad juba detsembri esimestel päevadel oma kontrolli alla. Kõik see toimus veel enne valla töörahva nõukogu valimist. Kuid detsembris valiti nõukogugi. Mõisate käsades oli ülevõtmise ajal kokku 13 rubla. Mõisad said sissetulekut ainult piimasaadustest.²⁰²

Tasapisi hakkasid end Tartumaal liigutama ja organiseerima ka kulakud. Maatööraha abistamiseks otsustas Tartu Täitevkomitee moodustada ratsapunakaartlaste salga. Selle organiseerimine tehti ülesandeks P. Maurerile. Salk koosnes umbes 25 ratsamehest, kes käisid gruppidega maal nõukogude võimu korraldusi ellu viimas. Pärast Tartumaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee valimist organiseeriti ka valdades töörahva nõukogude juurde sulastest ja maatameestest punakaardisalgad.²⁰³

Mõisate ülevõtmise ettevalmistamiseks Vorbuse vallas peeti bolševike juhtimisel kaks maatameeste koosolekut — üks mõisatööliste, teine talusulaste oma. Neil koosolekutel arutati 3. ja 4. detsembril Tallinnas toimunud Eestimaa maatameeste konverentsi tööd ja otsuseid. Aruandega konverentsi tööst esines mõisatöeline Mihkel Jakobson, kes sellest oli osa võtnud kohaliku töörahva saadikuna.

2. jaanuaril 1918 saabus Tartust Peeter Mõtuse juhtimisel Vorbusesse kolmemeheline punakaartlaste salk, kes samanimelise mõisa aitas üle võtta. Mõisnik Gartenbeck koos perekonnaga lahkus ja mõisa juhtimine läks viieliikmelise töörahva vanemate komitee kätte, kelle esimeheks oli M. Jakobson.²⁰⁴

Ropka vallas, nagu kirjutati «Eesti Teatajale», edenes mõisate ülevõtmine visalt.²⁰⁵

Aruannetest ja sõnumitest mõisate ülevõtmise kohta Tartumaal ei saa selget pilti, missugused mõisad tegelikult üle võeti ja millised seati ainult tööliste kontrolli alla. Seetõttu jääb Tartumaal ülevõetud mõisate arv umbmääraseks.

*

²⁰⁰ «Eesti Teataja» 16. jaan. 1918.

²⁰¹ ORRKA, f. R-1231, nim. 2, s.-ü. 1, l. 3.

²⁰² «Eesti Teataja» 23. dets. 1917.

²⁰³ August L u k i n, Tartu punakaart revolutsioonivõitlustes. Rmt.: Nõukogude võimueest, lk. 233.

²⁰⁴ Aleksander J a k o b s o n, Vorbuse töörahva ja punakaardi võitlusest. Rmt.: Nõukogude võimueest, lk. 474.

²⁰⁵ «Eesti Teataja» 15. jaan. 1918.

Viljandi maakonnas alustati mõisate ülevõtmist 1917. aasta detsembri alguses.

Vana-Suislepa vallas, kus oli kaks mõisat — Vana-Suislepa kroonumõis ja Vooru karjamõis —, asuti valla töörahva nõukogu esimehe ülesandel neid üle võtma 7. detsembril.

Kõigepealt läksid Tõnis Välk ja teised nõukogu liikmed Vana-Suislepa mõisat üle võtma. Nad kutsusid mõisatöölised kokku, lugesid ette maadekreedi, selgitasid selle tähtsust ja Nõukogude valitsuse poliitikat. Mõisatöölised tunnistasid nõukogud ainsaks õigeks töörahva valitsuseks ja lubasid teda igati toetada.

Mõisa kauaaegne rentnik Nops deklareeris, et tema mõisat üle võtta ei luba. Sellest muidugi ei hoolitud. Mõis võeti kogu elusa ja eluta inventariga üle ning anti viieliikmelise töörahva vanemate nõukogu juhtimisele. Mõisa inventar oli üsna vilets, mistõttu töörahva vanematel seisis mõisa kordaseadmisel ees palju tööd.

8. detsembril tulid valla täitevkomitee liikmed Vooru karjamõisa, kus rentnik Treufeldt teatas, et tema Nõukogude valitsust ei tunnusta ega luba mõisat üle võtta. Kuna Treufeldt oli appi kutsunud kontrevolutsioonilised kasakad, jäi mõis seekord üle võtmata. Seda tehti hiljem valla punakaardi abil.

Nii Vana-Suislepa kui ka Vooru mõisas oli suvilivi suuremalt osalt peksmata.²⁰⁶

Nagu T. Välk oma mälestustes jutustab, oli valla täitevkomitee esimees J. Matjus-oportunistlike kalduvustega ning tegi hallparunitele ja mõisnike sabarakkudele järeleandmisi. Peale muu jättis ta ülevõetud mõisates ametisse endised valitsejad, kes suhtusid vaenulikult töörahvasse.²⁰⁷

Rohkesti oli tegemist Taagepera mõisa ülevõtmisega, kuna kohalik mõisnik ja kulakud tegutsesid käsikäes ning olid suutnud vallas oma positsioone tugevasti kindlustada. Vallavanemaks oli mõisa metsaülem. Von'ist mõisavalitseja, mõisa metsaülem ning teised paruni käsilased hirmutasid rahvast saksa okupantide tulekuga. Agaramaid paruni huvide kaitsjaid oli härrastemaja ahjukütja J. Volmer, kes sõitis mööda valda ringi ja töötas kord hirmu, kord armu. Ta kinnitas, et kui sakslased tulevad, siis antakse kõigile mõisa poolt prii leib kuni uue lõikuseni, neile aga, kes mõisa vastu on, ei anta teragi. Need surgu nälga.

Nende agitatsioon kandis teatud vilja. Valla töörahva nõukogusse pääsesid mõisniku soosikud. Sama luğu juhtus mõisa töörahva vanemate nõukogu valimistel, mis olid toimunud 9. detsembril, päev enne valla töörahva nõukogu valimisi. Vanemate nõukogu esimeheks sai mõisavalitseja von Müller, abiks kubjas Karl Kokamägi ja liikmeteks mõisnikud «pailapsed» Juhan Viitak, Juhan Volmer ja Hans Oberschneider.

Valla täitevkomitee esimees J. Neider ja komitee liige Lorenzon kirjutasid 17. detsembril 1917 Viljandi Maakonna Täitevkomiteele:

«Praegu on mõisas niimoodi, et iga ööse ja ka päeval veetakse jahu ja kõike materjale Tartu poole, kus mõisa «päikene» elab. Mõisa töörahva vanemate nõukogu on ka valla nõukogu meeste vastu nii vaenulik, et päris avalikult ähvardatakse peksasaamise ja mahalaskmisega, kui mõisat minnakse üle võtma.

Meie ei teadnud nende valimistest midagi ja panime kuulutuse välja, et mõisas peetakse koosolek ära 16. detsembril. Kui aga meie sel päeval mõisa läksime, ei ilmunud härrastemajja ühtegi töölist. Kui mina kui valla Töörahva Nõukogu liige ja Täitevkomitee esimees valitseja järele küsisin, ütlesid valitseja tüdrukud, nähtavasti viimase poolt õpetatud viisil:

«Mis sa valitsejaga teed, kui sa teda nii taga otsid, ega sa mõisat sellepärast endale ei saa, võid rahuga ära minna.»

Kui ma neile seletama hakkasin, et mina mõisat endale ei taha, vaid et mõisa saab vereimejate käest ära võetud ja rahva tarvitada antud, siis ilmus ka valitseja suure koerakarjaga (7 tükki) ja põrutas:

«Mis sina siin käratsed, kui sa välja ei saal!»

²⁰⁶ «Tööline» 23. dets. 1917; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 539.

²⁰⁷ Tõnis Välk, Õige poliitilise joone eest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 392.

Ehk ta mind küll väga hästi tundis, ei aidanud mul muud kui katsusin, et välja sain, sest koerad ajasid hambad väga irevile.

Läksin välja teiste seltsimeeste juurde, kus meie siis mõisa talli ukse ees mõisa metsa-ülemaga ja ühes sellega ka endise vallavalitsejaga kokku puutusime, kes käratas:

«Mis te siit otsite!»

Meie seletuse peale, et oleme valla tööraha nõukogu liikmed ja et meid on rahvas valinud, vastas aulik vallavalitsus ja metsaülem, hirmsas vihas keppi meie peade kohal keerutades, et teid ei ole keski rahvas valinud, ja ähvardas toore sõimu saatel: «No tehke, tehke, juba on Pärnust ja Saaremaalt 40 000 sakslast tulemas. Küll teie ägate varsti ju tehlaval nädalal sakslaste piitsa all!»

Pidasime nõu, mis teha. Mõisast kuulnud jutu põhjal oli mõisas tööraha vanemate nõukogu valitud ja esimeheks on von. Läksime siis valitseja juurde seda järele pärima. Selgus, et need ülalnimetatud isikud on mõisavanemate nõukogu liikmeteks valitud — esimeheks ja raamatupidajaks von Müller. Tähendatud nõukogu on vallanõukogu vastu nii vaenulik, et ei luba temaga teha mingisugust tegemist.

Ülaltoodud asjaolusid silmas pidades otsustasime paluda abi ehk sõjariistu ja, kui võimalik, mõisa ülevõtmise jaoks juhatajat ning kindlat eeskirja, mille järgi oleks võimalik kontrrevolutsioonilist korda meie vallas lõpetada.»²⁰⁸

Tartu bolševikud K. Riipus ja J. Pillau võtsid mitmed mõisad üle ka Viljandimaal. K. Riipuse mälestuste järgi olid neiks Tarvastu, Viljandi, Uus-Põltsamaa, Vana-Põltsamaa, Elistvere, Imavere, Soosaare, Pajusi, Lustivere, Rõika ja Võisiku mõisad.

Viimase ülevõtmist püüdsid soldatid, keda mõisnikud seal «nuumal» pidasid, takistada. K. Riipus kirjutab sellest. «Kui parajasti koosolekut pidasime, piirati maja sisse ja ähvardati meid vangistada, kui me kohe mõisast ei lahku. Meil olid aga Tallinnast J. Anveldi poolt suurte volitustega paberid kaasas, nii et isegi sõjaväeosad pidid meile abiks tulema, kui seda nõudsim. Mõjus ka agitatsioon. Varsti lõid pooled soldatitest meie poole ja niiviisi said ohvitserid hea ninanipsu.»²⁰⁹

Rööbiti mõisate ülevõtmisega organiseerisid K. Riipus ja J. Pillau ka tööraha nõukogu valimisi valdades, kus neid veel ei olnud. «Igal pool,» kirjutab Riipus, «sai kõva käsk antud mõisate varandus arvele võtta.»²¹⁰

Viljandimaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakond andis maatöörahvale mõisate ülevõtmiseks appi suunatud tööliste teendi, mis kõlab järgmiselt:

«Selle tunnistuse ettenäitaja . . . on Viljandi maakonna Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee Põllumajanduse Osakonna poolt volitatud . . . valla Tööraha Nõukogule abiks olema . . . mõisa ülevõtmisel.

Seltsimees . . . on käsutada kaks sõjariistus seltsimeest ja ta võib tarvilikul korral vastupanijaid areteerida.»²¹¹

Vajaduse korral anti maale läkitatavatele tööliste kaasa punakaartlasi, mõnikord ka eesti soldateid väeosadest, kes olid ustavad nõukogude võimule. Peale abiksolemise mõisate ülevõtmisel aitasid nad mitmel pool tagasi tuua ka mõisast äraviidud varandust.»²¹²

Üsna vana aasta lõpul, 30. detsembril, võeti üle Suure-Kõpu mõis ja samal päeval valiti siin viieliikmeline tööraha vanemate nõukogu. Endisele mõisavalitsejale usaldati instruktori ja raamatupidaja ülesanded.»²¹³

Kuid mõisate ülevõtmine ei edenenu Viljandimaal kaugelki nii hoogsalt kui vaja: 1918. aasta algul oli siin veel palju mõisaid üle võtmata.

²⁰⁸ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 92—93.

²⁰⁹ Karl Riipus, Sotsialistliku polgu asutamist Tartus. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 241.

²¹⁰ Sealsamas.

²¹¹ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 19, l. 16.

²¹² ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 19, l. 56, 59.

²¹³ ORRKA, f. R-1245, nim. 1, s.-ü. 1, l. 14, 18—82.

7. jaanuaril teatas Viljandimaa Tööraha Nõukogu Täitevkomitee Oisu valla täitevkomitee, et Oisu mõisast on kuritahtlikult vilja ja loomi ära viidud, ja meenutas, et Oisu mõis, samuti teised mõisad vallas on veel üle võtmata. «Viibimata võtke mõisad üle,» nõutakse täitevkomiteele saadetud kirjas, «ja teatage, miks siiani seda pole tehtud.» Oisu valla täitevkomitee esimees vastas 11. jaanuaril 1918, et mõisate ülevõtmisele on juba asutud ja see viiakse lähematel päevadel lõpule, pahatahtlikku viivitamist ei olevat olnud.²¹⁴

8. jaanuaril 1918 tuletas maakonna täitevkomitee põllumajanduse osakond ringkirjalikult kõigile valdadele veel kord meelde vajadust mõisad viivitamatult üle võtta, et mõisakud ei saaks loomi, vilja ja muud rahva varandust hävitada.²¹⁵

Ägedat vastupanu avaldas Kaarli mõisa omanik. Revolvri lasuga purustas ta luku, mille tööraha esindajad aidauksele olid ette pannud. Mõisniku vastupanust hoolimata võeti mõis üle.²¹⁶

Heimthali vallas asuvad Heimthali ja Vardi mõisad võeti üle detsembris, kusjuures Vardi mõisa omaniku suhtes tuli sunnivahendeid rakendada.²¹⁷

Taevere valla tööraha nõukogu teatas 4. jaanuaril, et vallas asuvad Taevere, Lahmuse ja Engemõis on juba üle võetud ja et lähemal ajal antakse rahva kätte ka kirikumõis ja köstriamaad Suure-Jaanis ning selle ümbruskonnas. Pärast seda kavatses nõukogu asuda neis arendama sotsialistlikku põllumajandust.

Kuna Lahmuse mõisa tööliste hulgast ei leitud kedagi, kes oleks tahtnud mõisa juhtimise enda peale võtta, siis ei võetud seda mõisat kohe üle, vaid seati algul tööliste kontrolli alla. Töölised valisid viieliikmelise kontrollkomitee, kellele tehti ülesandeks valvata mõisa majandamise üle ja kontrollida, et toituskomitee poolt määratud söögivilja ja kogu suvivilja seeme alles oleksid, et kõik põllud korralikult üles haritaks ja täis külvataks ja et kõiki kariloomi, hobuseid, põllutööriistu ja -masinaid nõuetekohaselt hooldataks. Hiljem võeti mõis üle. Mõisaproua Anna von Bock palus oma majakraami tagasi anda, mida ka tehti, kuid hobuseriistu ja saani talle tagasi ei antud.²¹⁸

Olustvere vallas võeti üle Olustvere, Navaste, Jaska ja Aimla mõis.²¹⁹

Uue-Võidu vallas toimus tööraha koosolek 3. jaanuaril. Otsustati Uue-Võidu (Karula) mõis üle võtta ja valiti viieliikmeline mõisa tööraha vanemate nõukogu, kes oma esimese koosoleku pidas 4. jaanuaril. Karjameister Olson otsustati tööraha vastu töötamise pärast tagandada. Mõisa juhatajaks valiti endine valitseja M. Ernits. Järgmisel päeval, 5. jaanuaril korraldati mõisas valla tööraha nõukogu koosolek. Mõisnikul koos perekonnaga lubati mõisas elada kuni jüripäevani. Korteriüks anti talle mõisa häärberi ülemine korrus ja alumisest korrusest aiapoolne osa. Toidumoonna lubati seitsme perekonnaliikme tarvis. Mõisaomaniku teenrite moonaga varustamine jäeti vanemate nõukogu ja valitseja hooleks.²²⁰

17. jaanuaril 1918 tulid Patküla valla tööraha nõukogu esindajad ühes Tõrva punakaartlastega Holdre mõisa, mis meenutas rindelähedast kohta, kust rahvas on kõike maha jättes surmahirmul põgenenud. Mõisas elas umbes 200 soldatit, enamasti Austria sõjavangid. Hooned olid korratus olekus, kõikjal valitses mustus. Kohati vedeles tapetud loomi, nende sisikondi, luid ja konte. Mõisa lähedale oli ehitatud traataed ja kaevatud kaitsekraavid. Põllud olid kas maha jäetud või metsaistanduse all. Mõisahärra oli ammu ära sõitnud. Vilja avastati ainult mõnikümmend puuda, heinu ja õlgi sama palju. Hobuseid oli 4, kariloomi 6, lisaks neile mõni tööriist — see oligi mitmesajatiinulise hea mõisa kohta kõik. Härrastemaja oli tore ning rääkis sellest, et mõis oli omanikule andnud head sissetulekut.²²¹

²¹⁴ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 19, l. 3 p.

²¹⁵ Sealsamas. 1. 4; ORRKA, f. R-1241, nim. 1, s.-ü. 1, l. 13.

²¹⁶ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. lk. 539 ja 693.

²¹⁷ Sealsamas.

²¹⁸ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 13, l. 2, 4 ja 5.

²¹⁹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 692.

²²⁰ ORRKA, f. R-1365, nim. 1, s.-ü. 1, l. 35—39.

²²¹ «Eesti Teataja» 30. jaan. 1918.

Patkula mõisat ei saadud pikemat aega üle võtta, kuna sinna olid paigutatud kasakad, kes ülevõtmist takistasid.²²²

Adavere valla töörahva nõukogu moodustas vallas asuva samanimelise mõisa ülevõtmise komisjoni, kes alustas tööd 18. jaanuaril. Kutsuti kokku mõisatöölise üldkoosolek, kus valiti töörahva vanemate nõukogu. Ülevõtmisel leiti, et heinu on vähe ning neist ei piisa olemasolevate loomade vajaduste rahuldamiseks. Seepärast otsustati heinu juurde osta. Mõisa töörahva vanemate nõukogu esimehe ettepanekul lubati endisele mõisaomanikule, kes oli kolinud Tartusse, anda toiduaineid ja põletuspuid.²²³

17. jaanuaril 1918 saadeti Tallinnast Võrtsjärve äärde Uue-Suislepa valda sealsetele mõisatöölisele abiks punakaartlaste salk Kristjan Ounapuu juhtimisel.²²⁴

Valla töörahva nõukogud pöördusid sageli Viljandimaa Täitevkomitee poole järeleparimisega, kuidas suhtuda kirikumaaadesse, sest pastorid ja teised kirikuteenrid organiseerisid usklike hulgas laialdast allkirjade kogumist oma «protestidele» kirikumõisate konfiskeerimise vastu.

16. jaanuaril 1918 teatas maakonna täitevkomitee kõigile valdadele ringkirjaliselt, et ka kõik kirikumaad ja -metsad lähevad kohaliku valla töörahva nõukogu korraldusse ja et sellekohased dokumendid, nagu kaardid, plaanid ja rendilepingud, peab kirikhärra viivitamatult kohaliku valla töörahva nõukogule üle andma. Kõik elus ja eluta inventar, mis kirikhärral tarvitada on, tuleb valla töörahva nõukogul arvele võtta, elus ja eluta inventarist jäetagu talle vaid niipalju, kui ühele töölise perekonnale maaharimiseks vaja on, ja ainult sel korral, kui kirikhärra ise harib maad ega kasuta võrast tööjõudu.²²⁵

Tuhalaane vallas töötasid mõisate ülevõtmise vastu mõisnikud koos kulakutega. Alles pärast seda, kui kohapeal oli organiseeritud punakaart, läks siin korda mõisaid üle võtta.²²⁶

Viljandimaa Töörahva Nõukogu koosolekul 20. detsembril teatas Suure-Kõpu valla saadik, et nende mõisas on tööliste kontroll sisse seatud, kuid lõplik ülevõtmine olevat sellepärast edasi lükatud, et mõisa majapidamine on võimatus seisukorras, puudub seeme jne. Selle kohta märkis koosoleku juhataja J. Sihver, et mõis tuleb ikkagi üle võtta.

Järjekordne Viljandimaa Töörahva Nõukogu koosolek, kus arutati olukorda maakonna mõisates, toimus 16. ja 17. veebruaril 1918. Aruannetest kohtadelt selgus, et maakonnas olid mõisad kõik üle võetud, välja arvatud Lustivere ja Viiratsi mõis samanimelistes valdades. Pärsti vallas oli kirikumõis veel üle võtmata. Kõo mõis (Kõo v.) oli üle võtmata seal asuva põllutöökooli pärast.

Aruandjana põllumajanduse ja metsanduse küsimustes esines Viljandimaa Töörahva Nõukogu põllumajandusosakonna juhataja Rennebaum, kes soovitas ülevõetud mõisates ühisele tööle asuda, sest ainult siis on võimalik loovat tööd teha. Ta selgitas ka lähemalt, mis sel alal tuleks teha. Aruanne kutsus esile elavad vaidlused, mille tõttu kõnelejate kõneajaga tuli piirata kolmele minutile.²²⁷

*

Viru maakonnas võeti suurem osa mõisaid üle 1917. aasta detsembris ja järgmise aasta jaanuaris. Esimeste hulgas olid Kohala, Utna, Sõmeru, Kaarli, Ubja ja Arkna mõis ning Katkutaguse karjamõis. Ülevõtmist organiseeris Kaarli valla töörahva nõukogu esimees Johannes Talts koos Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esindaja Julius Salgaga. Abiks oli saabunud Tallinnast punakaartlasi ja eesti polgu soldateid.²²⁸

10. detsembril jõudis salk Tallinna punakaartlasi sel eesmärgil Vihula vallamajja. Kõigepealt otsustati üle võtta Annikvere mõis. Mõisahärra ja tema truud teenrid olid siin

²²² Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 539 ja 694.

²²³ ORRKA, f. R-1235, nim. 1, s.-ü. 1, l. 29.

²²⁴ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 241.

²²⁵ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 19, l. 58.

²²⁶ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 539 ja 693.

²²⁷ Sealsamas, lk. 539, 540 ja 691—695.

²²⁸ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 508, l. 1.

mõisatöölisi hirmutanud ega olnud lubanud mõisatööliste koosolekutki ära pidada. «Maatamehe» kirjasaatja teatab, et see õnnestus alles pärast pikemat selgitustööd. Mõisa ülevõtmisest ja vanemate nõukogu valimisest, eriti aga enda validalaskmisest vanemate nõukogusse ei tahtnud keegi midagi teada. Selgitustöö hajutas vaenuliku agitatsiooni mõju ja mõis, mida olid rüüstanud nii mõisnik kui ka soldatid, võeti rahulikult üle.

Annikverele järgnesid Vihula, Karula, Kavastu ja Metriku mõis, kus kõikjal valiti töörahva vanemate nõukogu.²²⁹

Kadrina kirikumõisat töörahva kätte võtmas käinud punakaartlased jutustasid, et kirikhärra oli mõisa 600 rbl. eest aastas rendile andnud. Peale selle sai ta rentnikult iga päev kuus toopi piima. Rentnik seletas, et tal ei olevat võõrast tööjõudu, vaid kõik tööd teeb ära ta oma pere, keda on kokku seitse inimest. Seda mõisat ei hakatudki üle võtma. Rentnikule aga teatati, et tal ei tule enam renti maksta ega piima anda. Kirikhärrale see mõistagi ei meeldinud. Ta lubas kaevata valla täitevkomiteele. Kui oli selgunud, et kirikumõisas relvi ei ole, lahkusid punakaartlased.²³⁰

11. detsembril 1917 võeti üle Arka mõis. Töörahva vanemate nõukogu valimiskoosolekut juhatas eesti soldat Sandberg, protokollis punakaartlane Oll. Arutati läbi Lenini maadekreet. Töörahva vanemate nõukogu valiti kolmeliikmeline. Seejärel võeti üle mõis.²³¹

Jõhvi mõisa tööliste ja teenistujate koosolek, kus ostustati mõis rahva kätte võtta, toimus 12. detsembril ja sellest võttis osa ka Eestimaa Täitevkomitee esindaja M. Uusjärv. Kaks päeva hiljem avastasid punakaartlased mõisa viinakeldri, mida ülevõtmise ajal oli õnnestunud varjata. Keldris oli 180 pudelit mitmesugust viina. Kuna kehtis keeluseadus, otsustasid M. Uusjärv ja punakaartlane V. Reinvaldt viina konfiskeerida ja Tallinna Sõjarevolutsioonikomiteesse toimetada.²³²

11. detsembril võtsid Tallinna punakaardiväelased Virumaal üle Koogu mõisa ja Aseri karjamõisa (Kalvi v.),²³³ 13. detsembril järgnes neile Kohtla mõis (Kohtla v.),²³⁴ 16. detsembril Koila mõis (Salla v.)²³⁵ ja Kärmu mõis (Aaspere v.),²³⁶ 17. detsembril Kolu mõis (Vohnja v.) ja 19. detsembril Kulina mõis (Küti v.).²³⁷ Kõigis neis toimusid tööliste koosolekud, kus instruktor selgitas leninliku maadekreedi tähtsust, punakaardiväelane esines kõnega «Mis tähtsus on mõisakomiteel» ja valiti töörahva vanemate nõukogu.

Vastupanu nõukogude võimule avaldati Undla mõisa ülevõtmisel. Raskusi tekitas siin asjaolu, et valla töörahva nõukogu oli veel valimata. Pärast töörahva vanemate nõukogu valimist jäi mõisas endiselt peremeest mängima mõisavalitseja. Ülevõtmisel tuli kasutada punakaartlaste ja mõnede eesti poigu soldatite abi, kes nõudsid valitsejalt relvade äraandmist. Viimane täitis nõudmise vastupanuta. Seejärel andis ta üle ka kassa, kus oli 68 rubla 74 kopikat sularaha ja mõned vekslid. Kassa ülevõtmisel selgus, et parunile oli novembrikuus, kui see juba keelatud oli, raha saadetud. Selle asja lahendamine jäeti mõisa töörahva vanemate nõukogu hooleks.

Pärast lühiaegset tõrkumist andis mõisa virtin punakaartlastele üle kõik kappide ja keldrite võtmed. Kontrollimisel avastati relvakapp vanaaegsete relvadega ja mõne dumdukuuliga, samuti tulekindel rahakapp, mille võtmeid ei leitud. Mõisaomanik ise oli jooksus. Leiti veel mõned hõbeasjad ja umbes viis puuda küünlaid, mis olid ära peidetud. Kõik need anti üle töörahva vanemate nõukogule.

²²⁹ «Maatamees» 30. dets. 1917; «Tööline» 28. dets. 1917.

²³⁰ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 500, l. 1.

²³¹ Sealsamas, s.-ü. 485, l. 1.

²³² ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 496, l. 1—3.

²³³ Sealsamas, s.-ü. 512, l. 2 ja 3.

²³⁴ Sealsamas, s.-ü. 509, l. 2, 3 ja 3 p.

²³⁵ Sealsamas, s.-ü. 510, l. 1.

²³⁶ Sealsamas, s.-ü. 511, l. 1.

²³⁷ Sealsamas, s.-ü. 514, l. 1.

Lõpuks kutsusid punakaartlased kokku kõnekoosoleku, kus selgitasid Nõukogude valituse poliitikat ja punakaardi tähtsust, samuti eesti rahvuslike väeosade küsimust.²³⁸

Rakvere mõisa tööliste ja teenijate üldkoosolek, mida juhatas Tallinna punakaartlane Johannes Salk, toimus 15. detsembril. Valiti kolmeliikmeline töörahva vanemate nõukogu ja anti mõisahärrale kaks nädalat aega mõisast välja kolida. Tööde juhatajaks jäeti valitseja. 20 häälega 9 vastu lubati mõisahärra perekonda kuni uudseni leivaga varustada. Mõisa ülevõtmise vastu agiteeris tööliste hulgas mõisa meier Jakob Laas, kes läks isegi nii vihaseks, et ähvardas mõisa põlema süüdata.²³⁹

15. detsembril võtsid kohalikud töölised Tallinna punakaartlaste abil üle Kihlvere mõisa (Haaspere v.). Üksi ülesseatud kandidaatidest aga ei tahtnud end mõisa töörahva vanemate komiteesse valida lasta. Lõpuks valiti komitee esimeheks, kirjatöimetajaks ja kassapidajaks Martin Kalamäe ning esimehe abiks Johannes Masing. Järgmisel päeval sai Kalamäe mõisaomanikult kviitungi, mille alusel tal oli õigus Höppeneri pangast saada 6146 rubla.²⁴⁰

Tööraha aktiivsel osavõtul võeti detsembri algul Iisaku vallas üle Iisaku, Pootsiku, Kauksi ja Terevere mõis,²⁴¹ detsembri keskel Inju (Küti v.) ja Emumäe mõis (Salla v.). Viimase ülevõtmist juhtis Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esindajana M. Likemets. Ülevõtmine ja mõisa töörahva vanemate komitee valimine toimus ilma vahejuhtumiteta.²⁴²

Pärast Koogu mõisa (Kalvi v.) ülevõtmist põgenes mõisavalitseja von Harpe esialgu Rakveresse ja sealt teadmata kuhu, viies kaasa osa mõisa arveraamatuid, mille tõttu töörahva vanemate nõukogu tegevus oli raskendatud, ja mõisa kassa, milles muu hulgas olid ka mitmete viljaostjate poolt ettemakstud summad.²⁴³

Erra mõisa ülevõtmisel 20. detsembril selgus, et mõisa kassa oli täiesti tühi. Lähenevate jõulupühade eel aga tuli töölistele palka maksta. Et raskustest üle saada, otsustas töörahva vanemate komitee kaks siga ära müüa. Otsus esitati kinnitamiseks Erra valla täitevkomiteele.²⁴⁴

Suure-Soldino mõisa (Joala v.) ülevõtmisei 14. detsembril tulistati punakaartlasi, kui need takistasid valitsejat mõisa hobustega ära sõitmast.²⁴⁵

Roela mõis, mis oli laialdase profiiliga, võeti üle 8. jaanuaril 1918. Siin olid viinavabrik, turbagarntuur, meierei ja viis mitmesugust töökoda. Pealegi kuulus Roela juurde veel Rosentali karjamõis. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee oli mõisat üle võtma saatnud Aleksander Küige. Viimane kutsus kokku mõisatöölise koosoleku, millest võttis osa üle 80 inimese.

Kuna mõisal oli mitmekesine tööstus, mis majapidamise juhtimise tegi keerukamaks kui mujal, siis otsustati töörahva vanemate nõukogu valida seitsmeliikmeline. Valiti ka kolmeliikmeline revisjonikomisjon. Senine tööstuse juhataja E. Espe tagandati ametist, kuid jäeti seniks tööle, kuni revisjonikomisjon talt arveraamatud vastu võtab.²⁴⁶

Rahva kätte võetud Voka mõisas korraldas töörahva vanemate nõukogu vana-aasta õhtul mõisa saalis kohalikele töörahvale jõulupuu.²⁴⁷

Mäetaguse valla täitevkomitee esimees palus oma 11. jaanuari kirjas Mäetaguse mõisa ülevõtmiseks Tallinnast abiks saata eesti sõjaväelasi, «kuna meie selleks niivõrd võimetud oleme».²⁴⁸ 17. jaanuaril saabuski punakaartlaste salk Eduard Terrava juhtimisel.²⁴⁹

*

²³⁸ Sealsamas, s.-ü. 559, l. 1.

²³⁹ Sealsamas, s.-ü. 539, l. 1—2.

²⁴⁰ Sealsamas, s.-ü. 504, l. 1.

²⁴¹ Sealsamas, s.-ü. 492, l. 2.

²⁴² Sealsamas, s.-ü. 486, l. 1; s.-ü. 493, l. 4.

²⁴³ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918.

²⁴⁴ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 27, l. 1.

²⁴⁵ «Tööline» 18. det. 1918; ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 541, l. 1.

²⁴⁶ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 541, l. 1.

²⁴⁷ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918.

²⁴⁸ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 235.

²⁴⁹ Sealsamas, l. 236.

Ka Võru maakonnas algas mõisate ülevõtmine juba detsembrikuus.

Kõigepealt võeti 3. detsembril üle Võru mõis ja valiti mõisa tööraha vanemate nõukogu.²⁵⁰

Pärast seda, kui Laanemetsa, Taheva, Vastse-Roosa, Saru ja Mõniste vallas olid tööraha nõukogud valitud ja vanad vallavalitsused tagandatud, võeti detsembri algul üle sealsed mõisad koos karjamõisatega ja Hargla kirikumõis.

Kui Mõniste vallas asuti tööraha nõukogu valima, arvas samanimelise mõisa valitseja, et nüüd on viimane aeg endale mõelda. Ta ladus veokitele vilja, 2 tapetud siga, 2 lammast, 3 leisikat võid ja 500 kanamuna ning kavatses need ära saata. Mõisatöölisi, kes teda takistada püüdsid, ähvardas ta revolvriga. Kuid punakaartlased jõudsid õigel ajal pärale ja võtsid valitseja vahi alla.

Ka Laanemetsa mõisa valitseja läks sama rada ning hakkas kartuleid ja muud toidukraami mõisast ära saatma. Kartuleid, nagu ta ütles, vajavat vend pulmaviina pruulimiseks. Siingi tegi töörahas laastamisele lõpu.²⁵¹

6. detsembril võtsid Võru valla tööraha nõukogu liikmed üle Võru kroonumõisa, mis oli määratud õigeusu vaimulikele palgalisaks. Mõis aga oli antud rendile Arnold Mülleri, kelle käest ta ühes kogu liikuva varandusega üle võetigi.²⁵²

Kui Roosa mõisa (Vana-Antsla v.) omanik parun Ungern-Sternberg nägi, et varsti läheb mõis tööraha kätte, kolis ta mõisa loomi kaasa võttes Tartu. Heintega aga ei jõudnud ta end vajalikult varustada. Kui mõis oli juba üle võetud, saatis ta valitseja Nemvaltsile kirja, milles palus endale saata koorma ristikehinu, «et mul tagavara oleks». Valitseja märkis oma vastuses, et praegu on rahva seas kaks voolu: üks tahab uut korda maksma panna, teine mitte, ning lisas: «Praegu küll ei lase nad välja viia. Jääb üle oodata, mis tulevik toob, vast edaspidi saame heinu linna saata.»²⁵³

Vana-Roosa valla tööraha nõukogu teatas Võrumaa Tööraha Nõukogule, et Vana-Roosa mõisas on valve, s. o. kontroll sisse seatud, kuid mõis olevat veel lõplikult üle võtmata, sest osa mõisatöölisi soovivat, et vana kord kuni jüripäevani alles jäetaks. Tõelised kartvat, et kui mõis üle võetakse, siis ei saa nad enam oma palka viljas kätte.

Vana-Roosa valla tööraha nõukogu oli ilmselt saamatu, kuna ta ei suutnud ka küla-kodanluse vastupanu murda, isegi vana vallavalitsust ei läinud tal korda tagandada ja asjaajamist üle võtta. Seega polnud tal ka ei tegelikkude võimu ega rahalisi sissetulekuid. Oma sekretäri palka, mis oli 80 rubla kuus, kavatses ta maksta mõisa sissetulekust. Mõisatöölised olid mõistagi selle vastu, sest neil oli ilmne põhjus karta, et sellise asjaajamise juures võivad nad palgast ilma jääda.²⁵⁴

Raskusi oli ka Meeksi vallas asuvate mõisate ülevõtmisega. Alles 29. detsembril võeti üle Naha mõis, kus valiti ka tööraha vanemate nõukogu. Meeksi mõisas tuli töölise koosolek kaks korda kokku kutsuda, sest esimesel korral ei leidunud mõisatöölise hulgas inimesi, kes oleksid nõus olnud mõisa juhtimist enda peale võtma.²⁵⁵

Vastseliina mõisa tööraha vanemate nõukogu valiti 20. detsembril, kuid ebäõnnestunult: sellesse pääsesid mõisniku huvide kaitsjad. Sama lugu juhtus ka Viitina mõisas, kus rikuti valimiseeskirju ning nõukogusse sattus mõisniku käsilasi. Umbervalimiskoosolekust võtsid osa ka Võrumaa punakaardi ülem Voldemar Leegen ja tema asetäitja Kristjan Kalmus. Viimane tutvustas koosolijaid Nõukogude valitsuse ja selle juhi V. I. Lenini poliitikaga ning kutsus töörahvast üles kõigest jõust toetama nõukogude võimu. Ta tegi ettepaneku, et need, kel ei ole hääleõigust, koosolekult lahkuksid. Koosolijad kiitsid selle heaks. Mõisarentnik Kargaja aga ei tahtnud kuidagi lahkuda, lootes oma juuresolekuga koosolijaile mõju avaldada. Soldatid võtsid ta valve alla, ühtlasi võeti tema

²⁵⁰ ORRKA, f. R-1299, nim. 1, s.-ü. 45, l. 4.

²⁵¹ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 213, l. 2 ja 3.

²⁵² Sealsamas, l. 1.

²⁵³ «Eesti Teataja» 22. jaan. 1918.

²⁵⁴ ORRKA, f. R-1299, nim. 1, s.-ü. 18, l. 3 ja 4.

²⁵⁵ Sealsamas, s.-ü. 34, l. 4.

käest ära laetud revolver.²⁵⁶ Pärast seda valiti viieliikmeline töörahva vanemate nõukogu ja tööestegijad.²⁵⁷

Võrumaa Täitevkomitee liikmete osavõtul võeti detsembris üle Vaabina mõis koos Pallo ja Kago karjamõisaga ning Väimela, Pragi, Räpina, Sillapää, Erastvere ja Joosu mõis ning Kanapää kirikumõis, jaanuaris 1918 järgnesid neile Tilsli ja Pindi mõis.

Pindi mõisa omanik von zur Mühlen oli tööliste ja mõisaametnike hulgas endale poolehoidjaid soetanud, kes teda mõisa vara äravedamise juures abistasid. 2. jaanuaril 1918 toimunud mõisatööliste koosoleku resolutsioonis kurdetakse: «Et mõisa veel Mühleni käes on, sellega ähvardab töörahvast tulevikus suur kitsikus, sest iga päev veereb mõisahoovist heinakoormaid välja, mis rahva omandus on. Niisugune heinte väljavedu sünnitab edaspidi mõisa loomadele nälga.»²⁵⁸

3. jaanuaril jõuti Pindis nii kaugele, et valiti töörahva vanemate nõukogu. 9. jaanuaril koostati inventari nimekiri. Järgnevatel vanemate nõukogu koosolekutel arutati töö organiseerimise küsimusi.

Piim otsustati linna saata (mõisas oli 43 lehma, 20 mullikat ja 3 angli tõugu pulli). Vasikatele määrati igaühele viis ja mõisahärrale kolm toopi piima päevas. Töölistele, kes soovisid piima, võimaldati seda osta tšekkide järgi hinnaga 40 kopikat toop. Peale piima lubati mõisahärrale veel «muud toitu, mis temal tarvis läheb». Ka otsustati tema kasutada anda üks hobune. Mõisal oli neli siga, neist otsustati kaks anda von zur Mühlenile, ülejäänud kaks kavatseti ära müüa. Mõisahärrale jäetud sigade pärast oli hiljemgi sekeldusi. Härra võttis sead küll vastu, kuid tahtis, et neid nuumataks mõisa kullul. 27. jaanuari koosolekul otsustati: «Kui Mühlen temale jäetud sigu ühisuse laudast ära ei too ja ise neid ei toida, siis need maha müüa ja sissetulek ühisuse kassasse anda.» Sõiduhused otsustati tööhobuste talli panna. Härra isiklike teenijaid, näiteks kutsarit, kellel pere mõisas asus, kohustati mõisas tööl käima.

Mõisa varanduse kaitseks hakati mõisatöölisest koosnevat punakaartlaste salka organiseerima. 27. jaanuaril arutati mõisatöölisest poliitilist hoiakut. Leiti, et mitmed töölistest kalduvad veel mõisahärra poole. Koosolek asus seisukohale, et «kes edaspidi veel oma mõtte ja tegudega seltskonna vaadetest lahku läheb, saab seltsist (s. o. mõisatöölisest kollektiivist — J. S.) välja lükatud». Kollektiiv pidi määrama aja, mille kestel niisugusel isikul tuli mõisast lahkuda. See otsus võeti vastu ühel häälrel²⁵⁹ ja oli suunatud endise mõisniku soosikute ja temale kaasaaitajate vastu.

*

Kolme kuu jooksul, s. o. küllaltki lühikese ajaga, viisid Eesti bolševikud põhiliselt lõpule mõisnike maaomandi konfiskeerimise Eestis ning täitsid seega suure ja vastutusriikka revolutsioonilise ülesande. Puudulike andmete tõttu ei ole võimalik täpselt kindlaks määrata mõisate arvu, mida rahvas ei jõudnud enda kätte võtta. Üle jäi võtmata hulk väiksemaid mõisaid ja osa kirikumõisaid. Oli ka mõisaid, mis ei olnud täielikult üle võetud ja kus oli vaid töölistekontroll sisse seatud.

J. Käspert on avaldanud arvamust, et enne saksa okupantide saabumist jõuti üle võtta umbes 5/6 mõisatest.²⁶⁰ Võrumaa Täitevkomitee põllumajanduse osakonna juhataja K. Rimmi aruande põhjal 25. jaanuarist 1918 oli Võrumaal koos kirikumõisatega 86 mõisat, neist oli veel üle võtmata 30, s. o. üle kolmandiku. Peri vallas näiteks oli üle võtmata kõik 6 mõisat, Valgjärve vallas oli 7 mõisat üle võtmata 3.²⁶¹ Teistes maakondades suudeti üle võtta rohkem mõisaid.

²⁵⁶ Sealsamas, s.-ü. 44.

²⁵⁷ Sealsamas, l. 1.

²⁵⁸ Sealsamas, s.-ü. 50, l. 1.

²⁵⁹ Sealsamas, l. 4, 4 p. ja 5 p.

²⁶⁰ Johannes Käspert, Nõukogude võim Eestis. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 335. M. Petrov väidab, et kuni Eesti okupeerimiseni Saksa sõjaväe poolt konfiskeeris nõukogude võim üle 1000 mõisa. Konfiskeerimata jäi ligi 150 mõisat sakslaste poolt okupeeritud saartel ja ligi 300 mõisat Mandri-Eestis. (Борьба за Советскую власть в Прибалтике. М., 1967, стр. 174).

²⁶¹ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 216a, l. 6 p. ja 7.

Hoolimata sellest, et balti parunid ja eesti kulakud võtsid tarvitusele kõik vastuabinõud, et takistada mõisate ülevõtmist rahva kätte, saavutati leninliku maadekreedi elluviimisel Eestis suurt edu.

Võrumaa punakaardi ülem V. Leegen jutustab:

«Jaanuari lõpul 1918 areteerisime parunid, kes end Võrus varjasid, sest nad tegid kogu aeg ägedat nõukogudevastast kihutustööd ja saatsid ametiasutustele anonüümseid ähvarduskirju. Kinni võeti 12—15 balti saksa, kelle käest saime ka paarkümmend relva.»²⁶²

Peale mõisate võeti rahva kätte mõisataolised suurkohad, tavaliste talude maid ei puudutatud. Teada olevail andmeil võeti niisugustena 22. detsembril Pärnumaal Abja vallas üle Sukahärma suurtalu, mis kuulus Hugo Austerile, kes alaliselt elas Pärnus, kus tal olid majad ja korgivabrik. Sukahärmal oli 165 tiinu maad, sellest põldu 54, heinamaad 23, metsa 2 ja kõlbmata maad 80 tiinu, ülejäänud maa oli hoonete ja teede all. Loomi oli vähe, ainult kaks tööhobust, üks sälg, viis piimalehma ja üks sugupull. Inventar, mida samuti oli üsna napilt, kirjutati üles ja anti valitseja järelevalve alla.²⁶³

Virumaal võeti üle detsembris Kunda vabriku ametnikule ja aktsionärile Blesele kuuluv Roodevälja suurtalu²⁶⁴ ja Kullaaru maakoht (Rakvere v.). Kullaarul oli 170 tiinu maad, sellest põldu 131 tiinu, üheksa tööhobust, kolm piimalehma, neli tiinet lehma, üks sugupull, üks hoburehepeksugarnituur, kaks heinaniidumasinat, üks viljaniidumasin, üks tuulamismasin, neli vedruäket ja üks siksakäke.²⁶⁵

Harjumaal Riisipere vallas asuva Saida mõisataolise maakoha omanik Johan Kutti piüdis ülevõtmist igati takistada, kasutades selleks ka oma teenijaid. J. Kutti ässitusel lubasid tema teenijad Liisa Mikop ja Anna Võörberg ülevõtjad hargiga välja ajada. Peale muu laskis J. Kutti «valida» enda huvidele vastava kolmeliikmelise «mõisakomitee», kelle esimeheks sai tema sulane Jüri Hindrekson ja kassahoidjaks abikaasa Marta Kutti. Johan Kutti ise hakkas kirjatoimetajaks. Kuna töölisi oli Kuttil vähe ja neistki suur osa tema mõju all, siis jäigi Saida lõplikult üle võtmata.²⁶⁶

Rohkeid vaidlusi põhjustas küsimus, kuidas väikesi mõisaid üle võtta ja nende majapidamist korraldada. Ka Harju Maakonna Tööraha Nõukogu 17. jaanuari koosolekul arutati, mida teha väikemõisatega, kus omanik ise tööd teeb ja majapidamist juhib, nagu näiteks Vaida (Rae v.), mis oli umbes 100 tiinu suur. Asuti seisukohale, et niisugused mõisad, kui neis pole veel ühiskondlikku majandamist organiseeritud, tuleb töölistrolli alla võtta.²⁶⁷ Ka Pärnumaa Tööraha Nõukogu koosolekul, mis toimus 19. detsembril, avaldas Uue-Vändra saadik arvamust, et väikesed mõisad tuleks ainult kontrolli alla võtta.²⁶⁸

Mõisate jaotamist Oktoobrirevolutsiooni päevil Eestis nõukogude võimu poolt ei toimunud. Küll aga olid mõisnikud ise mitmel pool, eriti Lõuna-Eestis, oma mõisaid tükkide kaupa talupoegadele pooleterarendile andnud. Nii olid Jõõpre ja Rääma mõis Pärnumaal vaheltkaupleja teeneid kasutades tükikaupa talupoegadele välja renditud.²⁶⁹ Tükeldatud olid ka Holstre mõis Viljandimaal ja Vötikvere valla mõisad Tartumaal.²⁷⁰ Holstre valla tööraha nõukogu 1918. aasta 23. jaanuari koosolekul valiti kolmeliikmeline komisjon, kellele tehti ülesandeks uurida, missugune on olukord tükeldataud Holstre mõisa ja valla väike-
maapidajate majandeis.

(Järgneb)

*

²⁶² Voldemar Leegen, Mälestusi Võru 1917.—1918. aasta revolutsioonilistest tege-
lastest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 332.

²⁶³ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 362, l. 3, 3 p. ja 4.

²⁶⁴ Sealsamas, s.-ü. 508, l. 1.

²⁶⁵ Sealsamas, s.-ü. 515, l. 1—4.

²⁶⁶ ORRKA, f. R-1211, nim. 1, s.-ü. 34, l. 17—21.

²⁶⁷ «Eesti Teataja» 23. veebr. 1918.

²⁶⁸ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogu-
mik, lk. 532.

²⁶⁹ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 4; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Ees-
tis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 532.

²⁷⁰ ORRKA, f. R-1364, nim. 1, s.-ü. 2, l. 9; Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon
Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 493.